

ВІДГУК

офіційного опонента доктора філософських наук, професора **Степаненко Ірини Володимирівни** на дисертацію **Сердюк Катерини Олександрівни** «**Культурно-історичні передумови сучасного тероризму**», подану на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук зі спеціальності 09.00.04 – філософська антропологія, філософія культури

Феномен тероризму міцно укорінився в системі міжнародної взаємодії та став однією із детермінант процесів виникнення, поширення та регулювання військових і політичних конфліктів локального та глобального рівня, особливо наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття. Відповідно увага до наукового вивчення тероризму, особливо у контексті осмислення сучасних суспільно-політичних та міжнародно-правових процесів у світі, постійно зростає. Найбільш потужна традиція наукового осягнення тероризму склалася, насамперед, у політологічних, соціологічних та психологічних дослідженнях. Зараз же все більш затребуваним стає його комплексне міждисциплінарне дослідження із підсиленою увагою до його культурно-історичних передумов, закономірностей терористичної активності та її ескалації, його антропологічних вимірів, провідну роль у якому може відігравати філософія із притаманним їй потенціалом для здійснення міждисциплінарних синтезів.

Поглиблене і усебічне філософське вивчення тероризму як культурного феномену передбачає також розкриття і його комунікативного виміру. Поширення терористичних методів протистояння становить загрозу для безпеки громадян та стає на заваді мирному врегулюванню міжконфесійних та міжетнічних конфліктів. Неврегульованість суперечок на політичному, економічному, релігійному та етнічному ґрунті стає причиною виникнення вогнищ жорстоких збройних протистоянь, у вирі яких втрачається і губиться людина. Осмислення тероризму через призму сучасних комунікативних практик розгортає теоретичну площину вивчення факторів, які є причинами або каталізаторами вищезазначених суперечок, що сприяє виявленню «групи ризику» на всіх рівнях комунікативної взаємодії.

Викладені аргументи переконують в актуальності та теоретичній затребуваності дисертаційного дослідження К. О. Сердюк, предметом якого обрано «культурно-історичну генезу сучасного тероризму, терористичний конфлікт у перспективі комунікативних практик, місце людини-дієвця в ситуації тероризму» (с. 10).

Оцінюючи найважливіші здобутки дисертаційного дослідження, варто вказати на наступні результати, що мають вагому наукову новизну.

По-перше, заслуговує на наукову увагу дослідження феномену тероризму як специфічного дискурсу влади, що значно розширює горизонт філософсько-антропологічної проблематики тероризму та досліджень мислення сучасної людини про смерть.

По-друге, цінним з точки зору філософії політики є аналіз ситуації терористичного конфлікту як дискурсу різних форм влади, що ґрунтується на концепціях Ж. Сореля та М. Фуко.

По-третє, практичну цінність мають виявлені дисертанткою закономірності формування певних типів терористичної діяльності та їх взаємозв'язок із пануючим суспільно-політичним ладом та режимом правління в державі.

По-четверте, висновок, що в основі явища тероризму лежить конфлікт онтологій, доводить, що тероризм не є суто політичним феноменом, відтак виникає не тільки на основі конфлікту ідеологій, а є особливістю певного етапу розвитку культури, може бути застосований для всебічного вивчення кожного епізоду терористичної активності в його культурно-історичній генезі для генерування ефективних механізмів протидії.

По-п'яте, дослідження особливої ситуації людини в події тероризму та визначення її ролі в сучасних процесах світового розвитку як носія певної культури позначає сучасні процеси міжнародної взаємодії як взаємодію культур, що означає, що триває процес переформатування системи забезпечення міжнародної безпеки.

Вважаємо, що елементи наукової новизни сформульовані коректно, їх кількість та кваліфікаційні ознаки відповідають нормативним вимогам.

Ознайомлення з текстом дисертації дає підстави стверджувати, що підхід дисертантки до концептуалізації феномену сучасного тероризму (друга половина XIX – початок XXI століття) відзначається фундаментальністю та ґрунтовністю. Робота добре структурована, науковий апарат якісно оформлений.

Теоретична база дослідження підібрана у повній відповідності до його предмета, мети і завдань. На комплементарних засадах використано ключові положення теорій Ю. Габермаса, Ж. Деріда, Ж. Бодрійяра, Ж. Сореля, М.Фуко, С. Гантінгтона, Ф. Гро.

Висновки, наведені дисертанткою, є обґрунтованими та базуються на релевантному застосуванні як загальнонаукових методів: компаративного аналізу (для зіставлення окремих епізодів терористичних рухів та виявлення їх спільних та відмінних, специфічних рис), сходження від одиничного до загального (для формування філософського поняття про тероризм та його концептуального осмислення), так і власне філософських: герменевтичної методології, методів антропологічної інтерпретації і редукції, геометодології та семіології.

Справляє позитивне враження джерельна база роботи. Недостатня розробленість у вітчизняній філософії проблеми тероризму спонукала дисертантку звернутися до іншомовних та перекладених закордонних джерел. Видання, включені до списку використаної літератури, насамперед зарубіжні, свідчать про ґрунтовне опрацювання проблеми, і високий рівень наукової підготовки авторки, її наукову зрілість.

Дисертаційне дослідження є добре продуманим і логічно структурованим відповідно до поставленої мети і завдань. У першому розділі дисертаційної роботи «Соціально-політичні та культурно-історичні джерела формування терористичних рухів та їх класифікація» авторка глибоко проаналізувала історичні прояви феномену тероризму на знакових епізодах

терористичної активності у визначеному об'єкті дослідження історичному проміжку. Дисертантка запропонувала та обґрунтувала декілька класифікацій тероризму як явища, класифікацію терористичних рухів та терористичних актів. Значну увагу було зосереджено на встановленні причинно-наслідкових зв'язків між терористичними рухами і суспільно-політичним ладом та культурною традицією в державах і територіях, де вони виникають. Авторка переконливо розкрила нищівний потенціал тероризму для культури на онтологічному та антропологічному рівнях.

У другому розділі роботи «Культурно-антропологічні виміри події тероризму» дисертантка звернула увагу на проблему правової кваліфікації тероризму як злочину та проблему міжнародно-правової оцінки терористичної діяльності. З опорою на ряд нормативно-правових актів було виокремлено основні тенденції правової детермінації тероризму. Від правового зрізу проблеми авторка логічно перейшла до розгляду тероризму через призму філософсько-політичних концепцій М. Фуко та Ж. Сореля, за допомогою яких вдало визначила ключові ознаки тероризму як суспільно-політичного феномену. Констатуючи факт тісного зв'язку терору та тероризму як механізмів певних форм влади, К. О. Сердюк переходить до аналізу зв'язків соціальної поведінки індивіда із пануючою в державі системою легітимації влади, яка визначає рівень участі людини-громадянина в події тероризму (с. 86-88).

Вважаємо, що аналіз філософських концепцій тероризму Ж. Деріда та Ж. Бодрійяра дав змогу авторці прояснити значення концептів «тероризм» та «міжнародний тероризм» та виявити невідповідність між явищами та поняттями, які використовують на їх позначення. В ході означеного аналізу в дисертації підіймається проблема адекватної детермінації тероризму та інших криз суспільного розвитку (с. 95).

Окремий підрозділ другого розділу відведений пошукам онтологічного підґрунтя значного руйнівного впливу тероризму та вивченню мислення людини про смерть. Авторка доходить висновку, що «Передчуття неминучої

передчасної смерті, спровоковане інформацією ЗМІ про тероризм, створює нову площину перебування людини у світі – вона знаходиться не ось-тут, а на перетині ось-тут і смерті. Людина зустрічається зі смертю ще за життя, яке перетворюється на постійну смерть» (с. 104).

Третій розділ «Тероризм як феномен політичної культури та політичної онтології» спрямований на розкриття найбільш значущих порушень механізмів комунікативної взаємодії на локальному та глобальному рівнях здійснення політичної діяльності, наслідком яких є виникнення терористичних конфліктів різного типу. К. О. Сердюк використовує в якості концептуальної бази дослідження тероризму як стратегії встановлення культурної ідентичності положення фундаментальної теорії «зіткнення цивілізацій» С. Гантінгтона. Однак, на відміну від С. Гантінгтона, авторка вважає головними дієвцями сучасних міжнародно-політичних процесів не цивілізації, а власне культури, відтак налагодження комунікативної взаємодії між культурами було визначене таким фактором, що сприятиме мирному врегулюванню суперечностей та налагодженню співпраці.

Значна увага приділена дослідженням способів самовизначення сучасної людини на основі концепції Ж. Дельоза про формації людини, які складаються внаслідок співвідношення сил всередині людини із зовнішніми силами, кінечним та безкінечним.

Нового трактування набуває термінологічна колізія співвідношення терору та тероризму в світлі дослідження процесів легітимації влади в суспільствах. Дисертантка розкриває механізм неспецифічного тероризму, використовуваний в боротьбі за регіональне лідерство для розхитування балансу провладних та опозиційних сил в конкуруючих державах.

В окремий сюжет дисертантка виділяє філософський аналіз правових та економічних процесів, які спричинюють виникнення терористичного конфлікту. У підсумку авторка приходить до висновку, що тероризм є одним з можливих варіантів розвитку кризи узгодженості правової системи

організації економічної діяльності та вимог наявної системи економічної взаємодії між суб'єктами діяльності.

Особливу цінність становить останній підрозділ «Доцільність та можливість виправдання тероризму як історичного та культурного феномену», в якому дисертантка розмірковує над тими доказами виправдання терористичної діяльності, які зустрічалися під час дослідження історії явища. Авторка приходить до висновку, що явище, яке руйнує одночасно середовище свого виникнення і функціонування та середовище існування своїх носіїв не може бути доцільним. Етичне виправдання тероризму також визнається неможливим у будь-якій системі координат оскільки терористична ідеологія попри усі норми вивисує себе над цією системою координат, над іншими, що відкидає будь-яку можливу, навіть формальну рівність, скасовує цінність людського життя та людини як феномена.

Завершується робота досить розгорнутими висновками, які впливають зі змісту роботи, є логічними, слугують узагальненим віддзеркаленням основних результатів дисертаційної роботи.

У цілому дисертація «Культурно-історичні передумови сучасного тероризму» може бути оцінена як актуальне, завершене, цілісне і ґрунтовне дослідження, що вирішує значуще та нагальне наукове завдання філософського міждисциплінарного осмислення суспільно-політичного та культурного феномену тероризму в сучасному світі. Разом із тим, загальна позитивна оцінка дисертаційного дослідження не знімає ряду побажань, реалізація яких, на наш погляд, поліпшила би текст та поглибила обґрунтованість положень, що виносяться авторкою на захист:

1. Детально аналізуючи тексти дисертаційного дослідження та автореферату виявлено певне неузгодження. На сторінках 29-35 тексту дисертації авторка наводить власну розгорнуту класифікацію видів тероризму та їх різновидів у межах визначеного предметом дослідження історичного проміжку часу – друга половина XIX – початок XXI століття. На

сторінці 9 тексту автореферату ця ж класифікація представлена у значно спрощеному вигляді, а саме відсутні підстави та характерні особливості, які лягли в основу виокремлення всередині феномену тероризму його видів та підвидів. Фактично в авторефераті наводяться лише історичні епізоди терористичної активності, які є лише позначниками, а не детермінантами видів сучасного тероризму.

2. У дисертації наявні деякі термінологічні колізії, зокрема співвідношення тероризму та антидержавного терору. Ці суспільно-політичні феномени походять від латинського слова «terror», що означає страх, жах. Розрізнення терору та тероризму як феноменів здійснено дисертанткою, на нашу думку, на підставі концепцій філософії політики, в той час як тероризм в дисертаційному дослідженні постає як феномен, пов'язаний, насамперед, із буттям культури, як особлива комунікативна практика всередині культури та у процесах міжкультурної взаємодії.

3. Не достатньо систематизовано в тексті дослідження винесену в якості одного із положень новизни концепцію онтологічного підґрунтя феномену тероризму. На нашу думку, доцільно було б акумулювати усі сюжетні лінії дослідження, які розкривають це положення, в одну структурну одиницю тексту, логічним результатом якої стало б розкриття руйнівного потенціалу тероризму як суспільно-політичного та антропологічного феномену.

4. Дисертантка цілком правомірно стверджує, що «феномен тероризму прямо пов'язаний із експлуатацією екзистенційної занепокоєності людини та способами уявлення про смерть» (п. 2 «Висновків»). Але мені здається, що треба було більш докладно проаналізувати ті трансформації, що відбуваються із феноменом смерті і мисленням про смерть у ситуації тероризму. Йдеться про те, що тероризм паразитує не просто на культивуванні страху смерті, на постійному переживанні жаху перед смертю, а на перетворенні смерті із природного завершення життя на протиприродне і випадкове. У ситуації тероризму смерть втрачає своє вихідне онтологічне

значення як природне завершення життя і, відриваючись від життя, набуває нового і самостійного символічного значення, а терорист починає грати роль «володаря смерті», що надає феномену тероризму додаткової психологічної привабливості. Крім того, тероризм спричиняє десакралізацію смерті у просторі культури. Здійснюючи культивування страху смерті та інспіруючи постійне переживання жаху перед смертю, переходячи в процесі свого історичного розвитку від індивідуального до масового терору, тероризм надає смерті профанного характеру, перетворює її на явище повсякденного життя, а можливість спостерігати за актами тероризму і його кривавими результатами з екрану телевізора і, навіть, у прямому ефірі позбавляє смерть екзистенційного трагізму і перетворює смерть на інформаційний сюжет, що може обурювати, лякати, збуджувати, але мірою зростання частоти його появи в ефірі сприймається все більш екзистенційно відсторонено і, водночас, інформаційно очікувано. Це, на мою думку, дозволяє вже замислитись про трансформацію смерті від «неподієвості» (як це зафіксовано дисертанткою у самій назві підрозділу 2.3. Неподієвість смерті) до «подієвості», оскільки смерть стає інформаційною подією і саме внаслідок цього «предметом спекуляцій, покликаних маніпулювати людиною», як це цілком правомірно стверджує дисертантка (с. 99).

Висловлені зауваження та побажання не справляють суттєвого впливу на високу оцінку теоретичного рівня та непересічного практичного значення результатів дисертаційного дослідження К. О. Сердюк, яке є самостійним, обґрунтованим, та засвідчує фахову культуру авторки. Її дисертація – це оригінальне дослідження, матеріали якого мають чітку перспективу майбутніх наукових пошуків. Автореферат дисертації адекватно та достатньо повно відображає її зміст та основні наукові результати, що отримані здобувачкою особисто.

Завдання, поставлені дисертанткою, виконані, мета дисертаційного дослідження досягнута, а дисертація є завершеною науковою кваліфікаційною працею. Результати роботи мають як фундаментальний, так

і прикладний характер, що сприяє підвищенню теоретичної та практичної значущості дисертації. Положення, що виносяться на захист, характеризуються високим рівнем наукової новизни, достатньо аргументовані та підкріплені текстуально.

Основні положення та результати дисертаційної роботи пройшли належну апробацію та висвітлені у 5 публікаціях, 4 з яких видано у фахових виданнях з філософії, затверджених ДАК України, та 1 – у закордонному виданні. Загалом, рівень та кількість публікацій та апробації матеріалів дисертації на конференціях міжнародного та всеукраїнського рівня відповідають чинним вимогам до кандидатських дисертацій.

З огляду на вищезазначене, можна стверджувати, що дисертація «Культурно-історичні передумови сучасного тероризму» відповідає вимогам до кандидатських дисертацій, визначених у п. 11 «Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24.07.2013 р. №567, а також паспорту спеціальності 09.00.04 – філософська антропологія, філософія культури. Отже авторка дисертації – Сердюк Катерина Олександрівна – заслуговує на присудження їй наукового ступеня кандидата філософських наук зі спеціальності 09.00.04 – філософська антропологія, філософія культури.

Доктор філософських наук,
професор, завідувач відділу
Інтернаціоналізації вищої освіти
Інституту вищої освіти
НАПН України

Степаненко І. В.

Підпис *Степаненко І. В.*
Вчений секретар Інституту вищої освіти
НАПН України
Синьсаринська С. І.

*Відзнака
національн. акад.
вищої освіти
20.10.2014*

